

O ANTIČKIM MASKAMA

Teritorija današnje Jugoslavije vekovima je pripadala kulturnoj sferi antičkog sveta. Brojni spomenici koji potiču iz tog vremena svedoče o bogatom i raznovrsnom kulturnom životu tadašnjih stanovnika. Među one najinteresantnije ubrajaju se antički pozorišni spomenici. Korpus takvih spomenika je nedavno objavljen u izdanju Matice srpske pod naslovom *Antički teatar na tlu Jugoslavije* u kome je celokupna građa sistematizovana po savremenoj teatrološkoj metodologiji. Da bismo lakše shvatili uži problem antičke pozorišne maske i takvih primeraka sa našeg terena, potrebno je dati nekoliko osnovnih podataka i zanimljivosti o antičkom pozorištu na našem tlu koje sadrži ova knjiga.

Jedan deo arheoloških predmeta odnosi se na kulturne običaje u slavu Dionisa i njemu bliskih božanstava iz kasnijeg rimskog perioda i varijanti autohtonog stanovništva. Ova vrsta spomenika nastala je u širokom vremenskom rasponu od šestog veka pre n. e. do gotovo četvrtog veka n. e. Nesumnjiva je njihova duhovna veza sa pozorištem, mada svojim bićem pripadaju sferi kulta koji se negovao u našim krajevima kao i u ostalim mediteranskim zemljama.

Drugu vrstu spomenika čine umetnički predmeti sa pozorišnom tematikom i pozorišne zgrade. Portreti Eshila, Eupipida i Menandra, zatim reljefi koji prikazuju scene iz *Alkeste*, *Hipolita* i drugih drama, brojni likovi koji su zajednički grčkoj dramaturgiji i mitologiji izrađeni od bronzne, kamena ili pečene zemlje, kao i razne predstave glumaca na gemama, statuete glumaca i igrača iz pozorišta antike, zatim brojni pozorišni rekviziti koje najčešće vidimo na uljanim svetiljkama, upućuju na realne zaključke o intenzivnom pozorišnom životu u našim krajevima u vreme koje pratimo. Dovoljno je dodati tome podatak da je do sada otkriveno i manje više istraženo ukupno osam antičkih pozorišta u nas. Dva pozorišta se nalaze u Puli, po jedno u Solinu, Visu, Ohridu, Bitolju, Stobima i Skoplju.

Indicirano je pozorište u Zadru, a u antičkim izvorima se pominje početak izgradnje pozorišta u Sremskoj Mitrovici. Moguće je da će se vremenom otkriti još neka pozorišna zgrada na našem terenu. Na takvu pomisao upućuju i bogati nalazi sa pozorišnom tematikom u Sisku od kojih se svojim sadržajem i duhovitoću posebno ističe jedan nadgrobni spomenik glumcu sa natpisom:

D (iis) M (anibus)
positvs est hic lebvrna
magister mimariorvm
qvi vicxit annos plvs
minvs centvm
aliquoties mortvvs
svm set sic nvnqvam
opto vos ad svperos bene
valerae

U prevodu profesora dr Branimira Gabričevića natpis glasi: (Božanskim) dušama pokojnika. Ovde je sahranjen Leburna, prvak glumačke družine, koji je živeo više manje sto godina. Više puta sam bio mrtav, ali ovako — nikada. Vama koji ostajete gore na svetu želim dobro zdravlje.

Sve zgrade koje su do sada otkopane potiču iz rimskog carskog doba, jedino se naslućuje kod pozorišta na Visu helenistička faza.

Posebnu grupu dokumenata čine natpisi o organizovanju pozorišnih igara, ulaznice za predstave i raznovrsni autentični podaci o pozorišnoj publici onoga vremena.

U ovome članku govorićemo o antičkim pozorišnim maskama i nekim primercima iz naše zemlje.

Veoma zanimljivu grupu maski čine primerci pronađeni u našoj zemlji veličine ljudske glave, a izrađene su od pečene zemlje.

Drugu grupu čine maske koje su čest motiv antičkih umetnika, a nalazimo ih na zidnom slikarstvu, mozaicima, klesane u kamenu, kao ukrasni element raznih posuda (najčešće na svetiljkama od pečene gline i bronze), vajane u staklu, rezbarene na gemama, na predmetima od kosti. Sve one potiču iz rimskog carskog doba, ali svoje korene imaju u arhajskom grčkom vremenu. Zbog toga je potrebno izložiti istorijski razvoj antičke pozorišne maske od vremena nastajanja do pojave hrišćanstva kao državne religije koja vodi ogorčenu bitku protiv antičkog pozorišta.

Maska antičkog pozorišta vodi poreklo, kao i samo pozorište, iz kulturnih svečanosti u slavu Dionisa. U raznim fazama svoga postojanja ma-

1

2

3

4

ska je zadržala svoju osnovnu suštinu. Nastala je u trenucima ekstaze, u momentima razlučivanja i povezivanja sfera rađanja i umiranja. Ona predstavlja tako istovremeno živo i mrtvo, što je njena magijska snaga i suština. Ona deli i spaja dva oprečna sveta. Magijom oživljavanja izazivala je strahopoštovanje, dok se istovremeno u podsvesti gledačevnoj materijalizovala blizina nadrealnog. Kako u svojoj suštini nosi ideju prirodnog i natprirodnog, pripadalo joj je u kulturnim odredbama centralno mesto.

Dolaskom u pozorište, maska dobija svoje izrazito scenske sadržaje i osobine, ali i dalje zadržava svoje duboko i višeslojno značenje preneto iz kulta. U milenijumskoj istoriji pozorišta maska neprestano potvrđuje svoju prisutnost, a kulminaciju doživljava, ne slučajno, baš u antičkom grčkom pozorištu. U kasnijim vekovima menjala se njena uloga i njeno značenje, ali nikada nije umirala, nestajala. Zbog karakteristične osobine transformacije, koja je i bitna osobina scenske umetnosti uopšte, ostala je u pozorištu manje ili više prisutna do danas. Možemo slobodno reći da se moderno pozorište bez nje ne može pravilno i u celini sagledati. Svesni smo takođe činjenice da se isto tako ne može predvideti njen veliki povratak na scenu. Ona je vremenom izgubila svoju prvobitnu funkciju koju je imala u antičkom pozorištu, ali je zadržala i dalje sebi svojstvene osobine preobražavanja, otkrivanja, neprepoznavanja i skrivanja. Ona će i dalje nalaziti svoje mesto na sceni, i to tamo gde reč i čovekovo lice ne mogu da rasvetle duboka i složena osećanja simboličkih predstava. Magiju koju je prenela iz kulta danas gledalac uglavnom ne oseća, ali je maska danas dobila nova socijalna, etička, psihološka i praktična značenja.

MASKA U ANTIČKOM POZORIŠTU

Tespis je izgleda tvorac i pozorišne maske. Isto kao što je iz ditiramba umeo da izdvoji dramsku suštinu, tako je i jednostavne oblike skrivanja lica moštom i lišćem uzdigao na taj način što je najpre obojio lice belilom, a zatim stvorio masku od lanenog platna koje je i posle njega korišćeno kao materijal za izradu pozorišnih maski. Frinih, zatim stvara žensku masku. Eshil je veoma zaslužan za razvoj maske, jer ju je obojio sa više različitih boja, približio je prirodnom izgledu lika i dao joj veličanstveni izgled. Vremenom se razvila i tehnika izrade maske. Retko su je pravili od tankog drveta ili pluta. Uglavnom se zadržao način pravljenja maske od lanenog platna koje se natapalo gipsom i stav-

ljalo u kalup. Na belu gipsanu površinu nanošila se boja tena, crtane obrve, oči sa zenicom i usne. Kosa i brada bi se nalepili. Sa strane bi se pričvrstile trake za vezivanje ili vešanje maske. Glumac je mogao masku podići sa lica, što se lepo vidi na poznatom pompejskom mozaiku. Maska je imala otvore za oči i usta. Izgled maske se menjao. Od početnih manjih dimenzija do velikih izreza za oči i groteskni otvora za usta u rimsko doba. Oblikovanje maske je teklo paralelno sa razvojem grčke skulpture, tako da se u klasično doba osećala smirenost i lepota u izrazu pozorišne maske, dok je njen izraz u vreme helenizma realistički i patetičan.

Vremenom su se izdvajala posebna obeležja na maskama za određene tipove ljudi. Tako se znalo da maska starijeg muškarca mora da ima bradu, ako je nema, onda predstavlja mladića. Žene imaju belo lice, muškarci tamnije. Starije žene i muškarci imaju naborana lica i sedu kosu. Tamno smeđu boju kose imaju likovi zrelog doba, oni mlađi su plavi, dok robovi nose crvenu kosu. Čelavost izaziva smeh gledalaca. Hetera su nakinđurene, paraziti imaju deformisane uši. Detalji sa životinjskim karakteristikama govore o karakteru lika kako je to opisano u pseudo-aristotelovskoj *Fiziognomici*. Tako, na primer, kriv nos kao gavranov kljun, je znak drskosti, glatko lice, bez bora otkriva ulizicu, spljošten nos kao znak pohotljivosti imaju stari, dečaci sa sela i služavke kod hetera. Bledilo je znak bola i brizi, naročito zaljubljenih.

Karakteristične izraze lica mogu da nose različiti karakteri unutar jedne grupe likova. Tako mladići sa naboranim čelom pripadaju krugu ozbiljnih i dobro vaspitanih. Podignute obrve na licu izražavaju ponos i sigurnost, dok su preterano uzdignute znak drskosti. Visoko podizanje i snažno skupljanje obrva na čelu označava srdžbu, spuštenim obrvama naglašava se tuga, koju pojačavaju sličan položaj očiju i prema spolja spušteni krajevi usana. Pojedine maske su imale istovremeno dva različita izraza očiju, od kojih je onaj sa uzdignutom obrvom iskazivao ljutnju i bes, a drugi sa spuštenom, smirenost i blagost. Glumac bi okretao publici odgovarajuću stranu lica maske, zavisno od trenutnog raspoloženja lika.

Dosta uopšten i pojednostavljen opis antičkih pozorišnih maski daje Poluks (Pollux iz II veka n. e.) u svom delu *Onomastikon*. Ovaj njegov priručnik je podeljen po oblastima i naročito je dragocen za proučavanje istorije pozorišta i muzike. Poluks je pisao po uzoru na jedan helenistički original iz početka III veka pre n. e. To znači da se njegov opis maski može odnositi na

taj vremenski period i uslovno na vreme u kome je živeo sam Poluks. U rečniku je opisano ukupno 76 maski. Tragičnih ima 28, četiri su satirske, a 44 su iz nove komedije. Poluksove maske odgovaraju velikom broju likova iz sačuvanih dramskih dela, a mogu se, doduše ponekad veoma teško, identifikovati i na osnovu sačuvanih dela likovnih umetnika.

MASKE ZA TRAGEDIJU

U Poluksovom opisu tragičnih maski, šest predstavljaju starce, po osam mladiće i žene, a šest služavke. On naročito obraća pažnju na boju i oblik kose i brade, boju lica, oblik i izraz obrva, manje na izgled nosa, oblike lica i čela. Sve su maske podeljene na muške i ženske. Unutar grupe muških maski postoje dve podgrupe, i to prva za starce a druga za mlade muškarce. Poluks uvek nabroja maske po godinama starosti lika, tako da je prvi najstariji, a poslednji najmlađi. Prvi tip iz prve podgrupe je znači i najstariji po godinama. To je obrijani ili *golobradi starac* sa sedom kosom koja je pričvršćena za onkos. Lice mu je brižljivo obrijano kao što to govori njegovo ime. Obrazi su dugi. Takvu masku je nosio glumac Prijama, koji je zbog tuge ošišao svoje duge vlasi. Drugi tip je *sedi čovek*, sasvim sede kose sa uvojcima koji uokviruju glavu i deo lica sa koščatom bradom i belim tenom. Obrve su mu velike i isturene. Ova maska bi odgovarala ostarelom kralju Edipu kako ga opisuje Sofokle u svojoj tragediji *Edip na Kolonu*, kao i ostalim ostarelim vladarima. Treći — *prosedni tip* starca sa prirodnom crnom kosom koja je tek počela da sedi i donekle bledega lica koje je posledica patnje. *Crnomanjast muškarac* je sledeći tip nazvan po boji tena. Kosa i brada su kovrdžavi, ima visok onkos i sirovog je izgleda. Ova maska bi mogla da posluži za tumačenje grubljih likova kao što su Herakle i Egist. *Plavokosi muškarac* sa plavim uvojcima, nižim onkosom i svežim tenom je peti tip. Masku predstavlja junaka u punoj muškoj zrelosti, snažnog i lepog. To bi mogli biti likovi Jasona i Odiseja. Poslednja maska iz ove skupine je maska *muškarca sa još svetlijom kosom*, koji je sličan po boji kose prethodnom, ali ima beo ten kao znak bolesti i patnje. Masku bi odgovarala obolelom Ajantu.

Sledećoj skupini pripadaju osam maski za mladiće. Osnovna razlika od maski zrelijih muškaraca je u tome što maske mladića nemaju bradu. Prva maska predstavlja *najstarijeg i izvanrednog mladića* sa svežim i zdravim tenom, blede smeđe boje i sa gustom tamno kestenastom kosom. To je maska savršenog junaka, plemenitih vrлина kao što su Ahil i Persej. Drugi je *mladić kovrdžave plave kose* sa visokim onko-

5

6

7

8

som. Na maski su visoko podignute obrve ustravljenog izraza. Ovakvu masku mogao je nositi glumac trojanskog junaka Hektora. *Mladić gotovo kovrdžave kose* je sledeći tip po redu i veoma je sličan prethodnome, ali je nešto mlađi. To bi mogli biti Neoptolem, Hipolit, mladi Ahil i drugi u mlađim godinama. Četvrti tip je *nežan mladić* sa plavim kovrdžama, bledog lica veselog izraza. Po samom izgledu bi pristajala nekom mlađem bogu kao što je Dionis u Euripidovim *Bahama*. Masku *prljavog mladića* je naduvenog lica sa neurednim tenom, dosta je prljava i ima oborene oči i plavu kosu. Ona predstavlja junaka u nesreći i nevolji kao što je Filoktet. Sličan prethodnom „prljavku“ je sledeća maska koja predstavlja samo *nešto mršavijeg mladića*. *Bledunjavi mladić* je sedmi Poluksov tip, mršavog lica, dugačke plave kose, bolešljivog tena koji bi odgovarao ranjenicima ili duhovima. To bi mogla biti Hipolitova maska ili maska Polidorovog duha iz Euripidove *Hekabe*. *Bledi mladić* odgovara po izgledu prvom tipu iz ove grupe samo što je usled teške bolesti ili ljubavnih jada bledog lica. Masku odgovara liku Oresta ili zaljubljenog Hemonu.

Tragične maske muških slugu ili robova Poluks obrađuje posebno. Za njih su karakteristični čudesne brade ili obrijano lice, kratka kosa koju pokriva jednostavna kapa. Predstavljene su skoro realistički sa prenaplašenim linijama oko usana i očiju, grubljeg su izraza, verovatno i zbog egzotičnog porekla ovih likova. Masku *sluge obučenog u krzno* je bez onkosa, ali sa kapom ispod koje se vidi seda raščešljana kosa. Lice je bledo i belo, nozdrve grube, naborni na čelu povučeni nagore, oči sa mračnim pogledom. Brada mu je seda i egzotična. Verovatno je to maska vernog, ali i strogog vaspitača koji se pojavljuje u Euripidovoj *Medeji*. Drugi tip *sluge ima šiljatu bradu*, dakle za ono vreme neuobičajenu. Na glavi nosi visok i širok onkos, koji je sa strane šupalj. Kosa mu je plava, izraz opor, boja lica crvena. Ovakvu masku su nosili glumci koji se pojavljuju gotovo u svim tragedijama da izveste o događajima koji su se desili van scene. Treća i poslednja muška maska slugu u tragedijama je *maska prčonosog sluge* kod koje je koren nosa utisnut a vrh ispupčen. Lice mu je crvene boje, puno i obrijano, kosa plava koja se po sredini čela podigla uvis. Ovakvu masku je mogao nositi takođe glasnik.

Poluks nabraja jedanaest ženskih tragičnih maski, i to ponovo prema dobu života. Maske ženskih slugu nisu izdvojene, već su umetnute između maski starih i mlađih žena.

Prva maska predstavlja *staricu sa spuštenom kosom*, dostojanstvenog izgleda. Kosa joj je seda

sa srednjim onkosom, a lice joj je bledo žute boje. Ovakvu masku je mogla nositi Euripidova Hekaba iz *Trojanki*. Maska slobodne starije žene je druga po redu, a slična je prvoj jer ima bledo žuti ten lica, nešto niži onkos sa koga padaju vlasi kose do ključnih kostiju. Opšti izraz maske govori o nesreći. To bi mogla biti Klitemnestra. Sledeća maska koju Poluks opisuje predstavlja staru služavku, ženu koja živi u kući. Na glavi joj se vidi kapa od jagnječeg krzna, lice joj je jako naborano. Verovatno je to dala neke junakinje koja odgovara po svojoj ulozi liku muškarca vaspitača. U Euripidovom *Hipolitu* se pojavljuje lik koji joj odgovara. Kućna služavka sa *poiudugačkom kosom* je sledeći tip ženske maske na kojoj se vidi niži onkos, lice belo i žućkasto, kosa koja nije sasvim seda. Ovo je maska nešto mlađe služavke koja ima malo dužu kosu od prve starice, ali i kraću od druge sledeće maske blede žene sa dugom spuštrenom kosom. Maska *služavke u krznenom nošnji* predstavlja mlađu ženu od prethodne i nema onkos.

Maska blede žene sa dugom spuštrenom kosom crne boje i tužna pogleda, blede žutog lica mogla je predstavljati Heraklovu ženu u Euripidovom *Besnom Heraklu*. Sledeća maska prikazuje bledu ženu sa *poludugom kosom*, slična je prethodnoj, ali sa kraćom kosom i nešto mlađa. To bi mogla biti maska Medeje i Andromede. Maska *žene koja je tek nedavno skratila kosu* na srednju dužinu slična je prethodnoj, ali ne i po bledilu lica, mlađa je i ne tako nesrećna. *Devojka ošišane kose* umesto onkosa ima podevljenu i unazad začešljanu kosu koja je kružno podšišana. Lice joj je bledo. Po opisu izgleda ove tužne devojačke maske može se pretpostaviti da su je nosili glumci koji su tumačili likove Antigone ili Elektre. Maska *druge devojke ošišane kose* slična je prvoj, ali se razlikuje od nje po načinu češljanja kose bez razdeljka sa uvojcima koji je okružuju. Na njima se uglavnom zapaža izraz tuge zbog neke nesreće. To bi mogla biti maska sestara prethodnih junakinja, dakle Ismene ili Hrizotemije. Sledeća maska predstavlja *devojjicu*, sasvim mladog izgleda, kao što su nekada bile junakinje poput Danaide. Ovakvu masku mogla je da nosi Jole u Sofoklovim *Trahinjankama*.

Sem ovih tipičnih maski za likove posebnog karaktera, koje su nastale prema junacima i junakinjama iz tragedija, Poluks pominje i individualne maske koje se upotrebljavaju za različite, ali sasvim određene likove.

Pre svega to su *junaci i junakinje naročitih obeležja* kao što su slepi Finej, pevač Tamira sa jednim zdravim i bez drugog oka, mnogooki

Argo, Ahil koji je zbog Patroklove sudbine u tuzi ostrigao svoje kose i drugi likovi karakterističnog izgleda. Drugu podgrupu individualnih maski čine predstave prirodnih bića kao što su božanstva reka, gora, planina, kentauri, titani, giganti, tritoni, gradska božanstva, nimfe, plejade, muze, hore. Treću podgrupu čine personifikacije kao što su Dike, Tanatos, Lisa, Hibris, Pito, Apate, Mete, Ftonos.

MASKE SATIRSKIH DRAMA

Satirske maske su najstarije. Nosili su ih satiri koji su pevali još Arionove ditrambe. Vremenom su takve maske satira dospеле na scenu i tu se zadržale. Poluks pominje satirske maske, i to ih nabroja ponovo po starosti. Najstariji je Paposilen. Prvi satir je sede kose, drugi je bradat, treći je golobrad. Njihove maske nisu nastale u isto vreme i predstavljaju varijante ovih likova od arhajskog do helenističkog doba. Najstariji satir sede kose je nastao tek u helenizmu kao međutip crnobradog arhajsko — klasičnog satira i Paposilena.

MASKE NOVE KOMEDIJE

Nova komedija Menandra i drugih pisaca znatno se razlikuje od prethodnih dela ove dramske vrste i smatra se tipičnim predstavnikom helenističkog doba u kome se oseća realizam i patetičnost, a tematski je inače okrenuta ka građanskom životu onog vremena tragajući za svim njegovim lepotama i nedostacima. Tako i maske likova iz ovih komedija predstavljaju tipove iz svakodnevnoga života. Međutim, one i dalje nose neka obeležja grotesknih maski ranih šaljivih igrokaza iz prethodnih srodnih vrsta.

Kako su izgledale ove maske kazuje nam Poluks u svojim opisima. Prvu grupu maski čine devet maski staraca i starijih muškaraca. Prvi je kao i uvek kod Poluksa najstariji — *papus, deda*. Glava mu je sasvim ćelava, obrve su nežne, brada puna, obrazi mršavi, pogled oboren, boja lica bela, veselo čelo. Odgovarajući lik u komediji bi mu bio Periplektomen u Plautovom „Hvalisavom vojniku”. *Drugi papus, deda* je mršaviji, uzbudljivog i tužnog pogleda, lica žućkaste boje sa punom bradom, crvenom kosom i nagrđenim ušima što upućuje na vežbe u palestri dok je bio mlad. Po opisu je sličan Lizimahu u Plautovom *Trgovcu* ili Kritu u Terencijevoj *Devojci sa Androsa*. Sledeći tip je *prvi stariji čovek* sa vencem od kose na glavi orlovskim nosom i širokim licem. Desna mu je obrva povijena nagore. Verovatno je reč o glavi porodice, stroge i nervozne naravi.

9

10

11

12

kakvih je bilo dosta u Menandrovim i kasnijim rimskim komedijama. Četvrti tip je maska *starijeg muškarca široke brade i spuštene kose*. Na njegovoj glavi se vidi venac od kose, na licu puna brada, obrve su mu u normalnom položaju, pogled trom. Po karakteru je flegmatičan i predstavlja suprotan lik koleričnom ocu. Njemu lukavi rob uvek mora da objasni situaciju. *Hermonije* je sledeći tip maske sa ćelavom glavom, punom bradom, podignutim obrvama oštrog i ubitačnog pogleda. Kaže se da ga je izmislilo glumac Hermon još u Aristofanovo vreme, te je tako prenet iz stare u novu komediju. *Maska čoveka sa šiljatom bradom* je bez kose, ali sa punom bradom, podignutim obrvama i ukočenim spletkaroškim pogledom. Po izgledu brade veruje se da i ova maska vodi poreklo iz stare komedije. Plaut ima u *Mostelariji* odgovarajući tip u liku Mīsargirida. *Likomed* je sledeći tip maske sa kovrdžavom kosom, širokom bradom, jednom podignutom obrvom i izgledom puno zaposlenog muškarca. Veruje se da je i ovaj tip došao iz stare komedije. *Vlasnik bordela* je prikazan maskom koja je dosta slična prethodnoj, samo što su mu usne iskežene a obrve skupljene i glava potpuno ćelava. *Drugi Hermonije* je maska sa ošišanom kosom i šiljatom bradom. Sličan je prvom Hermoniju, dakle poreklom iz stare komedije, a nastao je kao varijanta njena dva tipa.

Drugu grupu maski čine po Poluksu maske mladića koje se razlikuju od odraslih muškaraca po tome što nemaju bradu. Ukupno ih ima 11, a prvi je *sasvim izvanredan mladić* sa crvenkastom kosom, gimnastički obrazovan, potamnele boje lica od sunca. Na čelu ima malo bora, venac od kose na glavi i podignute obrve. On predstavlja zdravog i ozbiljnog starijeg ljubavnika. Možemo ga dovesti u vezu sa Plesidipom iz Plautovog *Konopa* i Filolahom iz *Mostelarije*. Njegovu masku, kao najznačajnijeg tipa iz komedije, drži Menandar u ruci na čuvenom reljefu u Lateranu. *Maska crnog mladića* predstavlja mlađeg tipa od prethodnog, spuštenih obrva. Na njemu se zapaža dobro vaspitanje i ljubav prema gimnastici. Radi se, dakle, o lepo obrazovanom mladom čoveku, kao što je Menandrov Karisije iz *Parničara*. Treći tip je *mladić kovrdžave kose*, još mlađi, crvenkaste boje lica, uvijene i kovrdžave kose. Obrve su mu podignute, a na čelu mu se vidi jedna bora kao izraz umne ozbiljnosti. Sličan je tragičnoj maski mladića sa kovrdžavom kosom. Mogao bi biti Tindar iz Plautovih *Sužnjeva*. *Maska nežnog mladića* ima kosu kao maska sasvim izvanrednog mladića. Najmlađi je od svih, belog je tena i nežnog vaspitanja, što se na njemu i vidi. Treba ga zamisliti kao materinu mazuricu sa svetlom bojom kože, skoro kao u devojčice. Njegovu ma-

sku je verovatno nosio Fidiije u Menandrovom *Ulizici*. Maska seljaka je tamne boje sa širokim usnama, tubastim nosom i vencem kose na glavi. U pitanju je trapav i neotesan čovek, kakvog srećemo u Terencijevom *Evnuhu*. Sledeća maska predstavlja mladića sa dugačkom talasastom kosom, oficira — razmetljivca, tamne boje lica i dugačke crne kose. Ova maska odgovara Pingopoliniku iz Plautove komedije *Hualisavi vojnik* i Trasu u Terencijevom *Evnuhu*. Maska drugog mladića sa dugačkom talasastom kosom razlikuje se od prve nežnijim izgledom i plavom kosom. Ona dočarava veselog i nemarnog mladića koji rado pije i zavodi devojke kakvih ima u Menandrovim komedijama. Maska ulizice i maska parazita su tamne boje, ali svedoče o obrazovanju u palestri. Imaju ulegnute i izvijene noseve, debelih su obraza kao i likovi koje predstavljaju. Razlika među njima je u tome što parazit ima nagrdene uši i veseliji izgled, dok ulizica ima podignute obrve zločestog izraza. Kolaks je ozbiljniji i prefinjeniji, parazit je običan ulizica koga vuku za uši. Dobar ulizica je Terencijev Formio i Artotrogus u Plautovom *Hualisavom vojniku*. Sledeća maska predstavlja mladića statuu, dobro odevenog stranca iz bogate kuće. Obrijao je bradu, a na glavi mu se vidi šarena kosa. Često je žrtva nekog parazita. Sicilijanac je sledeći tip maske koja predstavlja trećeg parazita. Maska mu je groteskna i verovatno vodi poreklo iz sicilijansko-južnitalske šaljive igre u kojoj se pojavljivao naročito grub i glup tip parazita.

Sedam maski slugu u novoj komediji u svakom pogledu prevazilaze slične tipove u tragediji. Prvi je *papus*, jedini sluga sa sedom kosom. Na maski se poznaje da je oslobođen ropstva. Verovatno da se razlikuje od prvog isto tako nazvanog starca samo po načinu češljanja kose. Lik se pojavljuje u Menandra, Plauta i Terencija. Verovatno da vodi poreklo još iz stare komedije. Maska glavnog sluga ima venac kose na glavi crvene boje. Obrve su joj podignute, a na čelu ima bora. Ovaj lik je po funkciji najvažniji među slugama. Njegova uloga u komediji je jedna od najistaknutijih, a poznat je kao inicijator velikih intriga. *Samo dole dlakavi sluga* je ćelav, ali sa strane ima crvenu kosu. Obrve su mu podignute. *Sluga kovrdžave kose* ima crveni ten i kosu. Ćelav je i razrok. Predstavlja prave lenštine. Ponekad skriva svoju čelu debelim vencem. *Domaći kuvar* je sledeća maska koja predstavlja brbljivog i proždrljivog slugu koji rado čupka namirnice namenjene za spravljanje obeda. Glava mu je ćelava, dlake crvene boje. Maska Tetiksa je takođe ćelava, samo što ima dva do tri crna uvojkica na glavi i na bradi. Pogled mu je razrok. On je za razliku od pret-

hodnog kuvar stranac i veoma brbljiv. Glavni sluga sa dugom i talasastom kosom liči na vodećeg slugu samo što ima drugu kosu. On je sigurno dosta mlađi od prethodnog. Nalazi se u pratnji veselih mladih gospodara.

Poluks nabraja 17 ženskih maski iz nove komedije i ne deli ih staleški, već ih nabraja redom po godinama života i počinje sa najstarijim likom. Prve tri maske predstavljaju starije, slede pet maski mladih žena, zatim sedam maski hetera i na kraju dve maske sasvim mladih služavki.

Prvi tip predstavlja *mršavu, vukoliku staru ženu*, izduženog lica sa sitnim i gustim borama, sede kose, svetlo žutog tena i razrokih očiju. *Debela stara žena* je sledeća maska sa debelim borama na licu. U kosu joj je upletena tanka vrpca. Verovatno je to lik svodnice koji srećemo u Plautovim komedijama, a mogla bi biti i „majčica“ hetera i slično. Sledeća maska se često pojavljuje u delima nove komedije a predstavlja *domaću staru ženu* sa tubastim nosom i sa po dva zuba u svakoj vilici. Narav joj je pngava, oštra i kisela. To bi mogla biti ostarela dadilja koja prepoznaje svoje zalutalo dete. Lik se pojavljuje u Plautovoj i Terencijevoj komediji nekoliko puta. *Brbljivica* je najstariji lik među mladim građankama. Na maski se vidi unaokolo kosa koja je glatko unazad začešljana. Ten joj je beo a obrve prave. Po naravi je radoznala i svadalice. Mogla bi to biti supruga jednog Menehma u Plautovoj istoimenoj komediji. *Žena sa kovrdžavom kosom* je sličan tip prethodnoj, a razlikuje se po načinu češljanja kose. Ona je prijatna supruga kao što je dobroćudna Sostrata u Terencijevoj *Svekrvi*. Kosa joj je smeđa, a ten svetao. *Devica* je sledeća maska sa razdeljenom kosom češljanom na obe strane. Obrve su joj crne i prave, a ten joj je beo i blago žuto toniran. Ona odgovara tragičnoj maski sasvim mlade devojke. Po poreklu je građanka, ali je zalutala i odrasla kao služavka ili hetera. To bi mogla biti Plautova *Testilija* iz *Epidika* ili *Palestra* i *Ampeliksa* iz *Konopa*. *Lažna devica* je beljeg tena od prethodne, iste kose koja je uvezana na temenu, slična je nekoj mladoj nevesti koja je bila zavedena pre braka, kao što je *Pamfila* u Menandrovim *Parničarima*. Njena maska se nalazi na stolu ispred Menandra na velikom Lateranskom reljefu. *Druga lažna devica* razlikuje se od prve samo po tome što njena kosa nije razdeljena. I ona je zavedena, ali još neudata i mlađa je od prethodne. Kao primer mogla bi da posluži Plautova *Fedra* u *Aululariji*. *Proseđa brbljivica* je najstarija među heterama, ali se više ne bavi svojim zanatom. Ona se priklanja više mladim

13

14

15

16

heterama kao savetodavac ili kao njihova služavka kao što je bila Skafa u Plautovoj *Mostelariji* ili Sira u Terencijevoj *Svekrvi*. *Suloznica* je slična prethodnoj, samo što joj celu glavu okružuje kosa. Za nju se kaže da je starija hetera, kojoj je pošlo za rukom da živi u konkubinatu. *Savršena heterica* je crvenkastija od lažne device i ima uvojke iznad ušiju. To bi mogla biti Bahida u Terencijevom *Samomučitelju*. *Mala lepa heterica* nije našminkana i ima samo jednu malu vrpcu oko glave. Ona kao da je zadovoljna svojim mladalačkim izgledom. Slična joj je Terencijeva Antifila iz *Samomučitelja*. *Zlatna hetera* ima punu glavu nakita. Njenu masku nose bogate hetere. *Hetera sa mitrom* okitila je glavu sa šarenim povezom. *Bakljica* se naziva maska hetere sa uzdignutom kosom u šiljak poput baklje. Likom je veoma mlada, pa je Poluks poslednju i nabraja. Zatim slede maske služavki. *Nežna robinja sa podrezanom kosom* je mala služavka sa kratkom kosom i jednom belom vrpcom na glavi. Nju su dobro vaspitali i očuvali u građanskoj porodici. Slična joj je *Paradaliska* u Plautovoj *Kasini*. *Mala služavka sa unazad začešljanom kosom* koju deli u razdeljak ima tubast nos i služi ostale hetere. Nosi jako crveno odelo. Već se time pokazuje da je jednostavnija od služavke iz građanske kuće, koja nosi belu haljinu.

Ovi Poluksovi opisi maski preuzeti su iz nemačke enciklopedije RE, P. W. 2072—2104. Mnogi naučnici su pokušali da vrše identifikaciju maski prema Poluksovim opisima, ali su pri tome nailazili na niz teškoća. Slobodno se može reći da je na osnovu njegovih opisa veoma teško vršiti identifikaciju likova. Naročito je to nezahvalan posao tamo gde se ne vidi boja lica ili kose, koja u njegovim opisima igra veliku ulogu. Boja tena može biti bela, blede žuta, žuta, smeđa i crvena. Sem ovih osnovnih boja postoje među njima nijanse i kombinacije koje su svojstvene samo određenim likovima.

Već je pomenuto da je Poluksov tekst prepis jednog helenističkog teksta. Da bismo došli do maski koje su nađene u nas, potrebno je pratiti dalji razvoj antičke pozorišne maske u rimsko republikansko i carsko vreme, kada su one i nastale.

Kada je Livije Andronik 240. godine pre n.e. prvi put u Rimu prikazao slobodni prevod grčke tragedije i komedije, glumci nisu nosili maske, već perike (*galeri*, *galaeria*), sede za starce, crne za sredovečne i crvene za mladi svet.

Glumcima je dugo vremena bilo zabranjeno da nose maske u tragedijama. To pravo je imala omladina iz otmenih rimskih porodica koja se

zabavljala igrajući u atelanskim priredbama. Početkom I veka pre n.e. čuveni glumac Roscius (Roscius), koji je igrao kako u tragedijama tako i u komedijama, prvi stavlja tragičnu i komičnu masku na svoje lice. Rimski pozorišna maska je nastala u tim trenucima, rađena je po ugledu na grčku, ali su joj opšti izraz i veličina preterani u odnosu na uzor. Na njoj je kosa stilizovana kao perika sa krutim uvojcima i visokim onkosom (superficies), obrve su znatno istaknute, a otvori za oči i usta su veoma prošireni. Rimsko pozorište je poznavalo, sem maski za tri osnovne vrste, još i maske pantomimusa, atelanske i flijačke šaljive igre.

Flijačku oporu narodnu komediju negovali su grčki stanovnici na Siciliji i južnoj Italiji. Nju je preuzelo i modifikovalo domaće oskičko stanovništvo. Na mnogobrojnim vazama iz IV i III veka pre n.e. naslikani su motivi iz ovih šaljivih predstava. U flijačkim parodijama mitoloških priča nastupaju bogovi, heroji i ljudi u grotesknim maskama, unakaženog i ružnog lica. Njihova maska je gorkosmešna mešavina od vratnog i komičnog. Zevs se pojavljuje sa krunicom na glavi ispod koje se vidi nekad bela, nekad crna kosa, velikim orlovskim nosom i debelim crvenim usnama. Hefestovo čelo je namršteno i naborano, nos šiljat i usta široka. Apolon je izrazito ružnog i naboranog lica sa lovorovim vencem na glavi ispod koga se vide uvojci. Od heroja je najčešće prikazivan Heraklo kao oličenje nesita koji juri za suknjama. Njegova usta su zbog toga veoma proširena i velika, nos baburast, oči okrugle i požudne, kosa neuredna i kratka. Neoptolem je prikazan sa prebijenim nosom i kljunastim ustima, Ajant sa šlemom u obliku frigijske kape, nejednako izvijenim obrvama, orlovskim nosom i širokim usnama, zatim Kreont sa obešenim nosom iznad malih ustašca, sa krunicom na glavi. Obični ljudi se pojavljuju gotovo u svim dobima starosti, od sedog i naboranog starca sa baburastim nosom i šiljatom bradom, do mladića normalnog izgleda, zatim smešnih ćelavih robova sa nosevima čiji je koren naročito jako utisnut, a vrh izvijen u obliku kljuna. Na pojedinim maskama robova vide se debeli nosevi i širom otvorena usta groteskne dimenzije. Neki ženski likovi podsećaju na stare veštice sa isturenim usnama, a neki su koštunjavi sa ponekim zubom u otvorenim ustima.

Atelanska maska nastala je po ugledu na maske flijačke igre. U njoj se pojavljuju neprestano četiri tipa izuzetne ružnoće i komičnog izgleda. Mak (Maccus) je glupavi žderonja. Buk (Bucco) prvorazredni glupan. Treći tip atelanske igre predstavlja starca i nosi ime Pap (Pappus).

Dosen (Dossenus) je od svih najinteresantniji, a predstavlja karikaturu uobraženog filozofa.

Maska pantomimičara je sa zatvorenim ustima i lepim simetričnim oblicima. Kratak sadržaj onoga što pantomimičar saopštava svojim telom, rečima saopštava hor, zato su usta na njegovoj maski zatvorena.

Sasvim je sigurno da su maske vremenom menjale svoj izgled bilo zbog toga što se menjao ukus publike ili zbog opredeljenja umetnika koji su joj davali izgled. Otuda veliki broj raznih varijanti koje su manje ili više bliske opisima prema antičkim izvorima.

Na našim ilustracijama su prikazane tri osnovne vrste antičkih pozorišnih maski: tragične, komične i maske satirskih igara, kao i jedna trolika i jedna dvolika gema kao primer čudesnih simbolika i verovanja ljudi onoga vremena. Maska broj jedan je tragična i predstavlja lik devojke koji je teško dovesti u vezu sa nekim Poluksovim tipom ženske tragične maske. Maska broj 2 je komična i odgovara nekom od tipova slugu, najverovatnije je to *glavni sluga* čija se maska inače često prikazuje. Masku pod brojem 3 možemo po opštem izrazu lica svrstati u tragičnu, ali se ni ona ne može dovesti u vezu sa Poluksovim tipovima. Maska broj 4 je komična i predstavlja heteru i bliska je tipu *male lepe heterice*.

Maska broj 5 je satirska i možemo je dovesti u daleku vezu sa Poluksovim bradatom satirom. Maska broj 6 je komična sa negroidnim tipom kome se na čelu vidi velika bradavica. Ovakvo obeležen komični lik morao je izazvati smeh u gledalištu. Interesantno je napomenuti da se krupna bradavica na čelu ili licu zadržala veoma dugo na pozorišnim maskama. Na nju nailazimo u znatno kasnijem pozorištu komedije del arte, na polumaskama od kože, obojenu crvenom bojom i smeštenu na delu čela, slično kao na ovoj rimskoj maski. Međutim, ovakav tip maske se ne pojavljuje u Poluksovom tekstu što najverovatnije znači da je reč o tipu koji je kasnije nastao. Maska broj sedam je komična i sasvim bliska tipu *ulizice* iz Poluksovog opisa. Tragična maska (broj sedam) sa likom mladića duge kose i može se dovesti u vezu sa nekim od likova iz grupe mladih muških maski.

Deveta, deseta i jedanaesta maska su komične. Deveta predstavlja *zlatnu heteru*, poznatu po nakitu u kosi kako je Poluks opisuje. Deseta maska predstavlja slugu, a jedanaesta sličan tip slugu, ali sa dugom začešljanom kosom, odgovara donekle sedmom tipu Poluksovih opisa. Dvanaesta maska na ovoj tabli predstavlja *Pa-*

posilena, masku iz satirskih igara, mada su se ovakvi tipovi mogli pojaviti i u tragedijama. Poluksov Paposilen ima ćelavu glavu, ali okrugle krupne oči i gustu talasastu belu bradu. Ovaj tip ne odgovara njegovom opisu u celini, već samo delimično. Trinaesta maska prikazuje jednog bahanta zanimljivog izgleda, koji ne odgovara sasvim Poluksovim opisima. Petnaesta prikazuje bradatog satira koga Poluks pominje. Sledeće su trolike i dvolike maske urezane na gemama sa likovima iz tragedije i satirskih igara kao da se htelo i ovim putem potvrditi njihova povezanost koja traje iz prvih dana nastajanja antičkog pozorišta.

Prikazane maske nađene su u sledećim mestima naše zemlje: Zgornjoj Hajdini, Drvnu pri Krškem, Celju, Varaždinskim Toplicama, Sisku, Solinu, Potgrađu kod Benkovca, Karinu, Donjim Petrovcima u Sremu i Sremskoj Mitrovici. U knjizi *Antički teatar na tlu Jugoslavije* je sakupljeno i podeljeno u osnovne grupe 322 maske što svakako govori o njihovom značajnom mestu u pozorišnom životu kao i o njihovoj omljenosti kod publike i umetnika onoga vremena.

Literatura

O antičkim pozorišnim maskama uopšte, zatim o njihovoj primeni u pozorištu nekad i sad postoji obimna literatura iz koje se ovde daje jedan pregled najznačajnijih dela:

- R. Balque, *Die Maske des Schauspielers*, Leipzig 1942;
- M. Bieber, *Die Herkunft d. trag. Kostüms*; Jahrbuch, XXXII, 1917;
- Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum*, Berlin, Leipzig 1920;
- The History of the Greek and Roman Theatre*, Princeton 1961;
- O. Bihalji-Merin, *Maske sveta*, Beograd, 1971;
- A. Brückner, *Masken aus dem Kerameikos*, Skenika, Berlin 1915;
- K. v. Fritz, *Antike und moderne Tragödie*, Berlin 1962;
- L. Foucher, *La maison des masques a Sousse*, Tunis 1965;
- F. Gregori, *Maskenkünste*, München 1913;

- O. Hense, *Die Modifizierung d. Maske in d. gr. Tragödie*, Freiburg 1905;
- L. Hoefnagels, *Handbuch d. Maskenspiels*, München 1952;
- J. Hofmiller, *Die ersten sechs Masken Ben Jonson's in ihrem Verhältnis zur antiken Literatur*, 1901;
- J.J.C. Hoorn-Gronemann, *Röm. Maskenfragmente*, *Bull. Ant. Beschaving*, XXXV, 1960;
- K. Kachler, *Theater und Maske; Atlantisbuch d. Theaters*, Zürich/Freiburg 1966;
- H. Kenner, *Weinen und Lachen in der griechischen Kunst*, *Sitzungsber. d. öst. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Klasse*, CCXXXIV, 1960;
- S. Kessler, *Die Wiederentdeckung der Masken*, *Theater heute*, 2, 1961;
- G. G. Krien, *Der Ausdruck d. ant. Theatermasken nach Angaben im Poluxkatalog u. d. pseudoaristotelischen Physiognomik*, *St. Jahreshefte*, XLII, 1955;
- Die Angleichung d. trag. u. kom. Theatermasken in d. spätrömischen Zeit, *Maske und Kothurn*, 1955;
- F. Kühnl, *Darstellung u. Maskenverwendung im altgr. Trauerspiel*, *38. Jahresber. d.k.k. Staatsgym. in Reichenberg*, Reichenberg 1910;
- F. Lange, *Die Sprache des menschlichen Antlitzes*, 4, München 1952;
- R. Löhner, *Mienenspiel und Maske in der griechischen Tragödie*, Paderborn 1927. Pauly — Wissowa, RE, 2072—2104;
- E. Pirchan, *Das Maskenmachen und Schminken*, Ravensburg 1951;
- A. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens*, Oxford 1968;
- C. Robert, *Die Masken der neueren attischen Komödie*, Halle 1911;
- A. Rumpf, *Einige kom. Masken*, *Mimus und Logos*, Emsdetten 1952;
- W. Schadewaldt, *Das Drama der Antike in heutiger Sicht*, *Antike und Gegenwart über die Tragödie*, München 1966;
- Antike Tragödie auf der modernen Bühne*, *Sitzungsber. d. Heid. Akad. d. W. Jahresheft* 1955/56, Heidelberg 1957;

- I. Schneider — Lengyel, *Die Welt der Maske*, München 1934;
- A. K. H. Simon, *Comicae Tabellae*, Schaubüne, T. 25, Emsdetten 1939;
- R. Stumpfl, *Schauspielmasken des Mittelalters und der Renaissancezeit*, Berlin, 1930;
- T. B. L. Webster, *Masks on Gnathia*, *Journ. Hell. St.*, LXXI, 1951;
- Greek Theater Production*, London 1956; *Greek Dramatic Monuments from the Athenian Agora and Pnyx*, *Hesperia*, XXIX, 1960;
- More Dramatic Masks on Gnathia Vases, *Antike Kunst*, I, 1960;
- Monuments Illustrating Old and Middle Comedy, *Inst. of Class. Stud. Bull. Suppl.* IX, 1960.

